

...Житомирський художник В.Кобилінський зробив Борисові Тену книжковий знак: в чотирикутнику, окресленому ламаною лінією давньогрецького орнаменту, не то водяні хвилі, не то язика вогню, а над ними в стрімкому леті-галопі — динамічний кентавр, який у руках тримає стилізовану ліру...

Микола Васильович довго вдивлявся в той малюночок, вивчаючи його, а тоді в задумі мовив:

— Кінь... то завжди дуже красиво, і від людського тіла не знаю нічого красивішого... Древні розуміли, що поєднувати.

Я не бачив, щоб Микола Васильович ставив той екслібрис на книжках своєї бібліотеки. Не знаю чому, можливо, тому, що не так-то легко зробити: мав їх дуже багато, вони буквально виживали його з хати, книжки (і писати, і збирати) — то була його велика пристрасть.

Євген Концевич
(із есе "Шедротний паростку
могутнього коріння!..")

Житомирський державний педагогічний інститут імені І.Франка

Історико-філологічне товариство
Житомирського державного педагогічного інституту імені І.Франка

Житомирське науково-краєзнавче товариство дослідників Волині

ВОЛИНЬ-ЖИТОМИРЩИНА

ІСТОРИКО-ФІЛОЛОГІЧНИЙ ЗБІРНИК
З РЕГІОНАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ

О

Житомир
1997

З м і с т

Літературознавство

- В.Шинкарук. Житомирщина в житті та творчості Максима Рильського___5
 В.Білобровець. Євген Олександрович Ненадкевич_____17
 В. Єршов. Густав Олізар під пильним оком російського самодержавства___29

Етнолінгвістика

- П. Романюк. Піч у поліському весільному обряді_____40
 В. Мойсієнко. Структура і поетика поліських замовлянь_____45

Діалектологія

- Г. Врублевська. Семантичне поле лексеми "книш"_____54

Етнографія

- Л. Гарбузова. Становлення та розвиток етнографічного відділу Житомирського краєзнавчого музею.....59

Історія

- Л. Єршова. Історичні та соціальні умови розвитку церковної освіти на Волині_68
 С.Жилюк. Антоній Храповицький, архієпископ Житомирський і Волинський___75
 Н. Сейко. Польське шкільництво на Волині в період Першої світової війни_81

Портрет

- В.Єршов. Олена Василівна Шпильова_____86
 В.Мойсієнко. Микола Васильович Никончук_____90

Перший сніп

- Л. Куликівська. М.В.Хомичевський - діяч Української автокефальної православної церкви.....94

Архів

- Листи Бориса Тена до Є.Ненадкевича, Л.Бондарчук, Я.Погребенника___100
 Нові матеріали про літературне життя Житомира 1920-х рр.
 Підготував Р.Кондратюк.....109

Philobiblion

- В.Єршов. "Золотий вік" друкарства у Бердичеві.....111

Бібліографія

- Н.Сейко. Польська громада Волині на сторінках "Tygodnika kresowego"___117

Рецензії

- В.Мойсієнко. "М.Никончук. Лексичний атлас Правобережного Полісся___123
 П. Романюк. "В. Мойсієнко, О.Никончук, В. Прус. Українська діалектологія"__124
 О.Ференець. Нова сторінка з історії культурної спадщини Житомирщини__125
 А.Зінченко. "С. Жилюк. Російська православна церква на Волині"__128
 В.Логр/йчук*МаюрінГ. ВчорайшенськматаРужинськийрайони..".....130

Редактори:

Володимир ЄРШОВ,
 Віктор МОЙСІЄНКО.

Редколегія: Володимир БІЛОБРОВЕЦЬ,

Василь ВРУБЛЕВСЬКИЙ,
 Сергій ЖИЛЮК, Руслан КОНДРАТЮК.

Володимир ЄРШОВ

ГУСТАВ ОЛІЗАР ПІД ПИЛЬНИМ ОКОМ РОСІЙСЬКОГО САМОДЕРЖАВСТВА

ПИСЬМЕННИК І ВЛАДА

Публічне життя Волині початку ХІХ століття - явище різнобарвне і неординарне: низка нескінченних розваг, котрим більшою мірою підходить епітет гіркі, ніж шасливі чи безтурботні. Це було, очевидно, своєрідним бажанням чи то не помічати, чи то приглушити в пам'яті події недавнього минулого - суспільну поразку поляків, розділи Речі Посполитої, а може способом чи можливістю пристосуватися до нових політичних реалій?! Чи це так, чи інакше, проте дух загальної, всеохоплюючої безкарності, яка провокувалась функціонуванням декількох /!/ законодавчих систем: Саксонської, Литовського Статуту, Магдебурзького права та законів Російської імперії, віддаленістю від столиць - Варшави і С.-Петербурга, час політичних, суспільних і ментальних стресів - скоріше нагадував "пир во время чумы", ніж властиву до розділів стриманість і розміреність. Від незліченних шахрайств та інтриг Волинського губернатора М.І.Комбурля, що стали легендарними ще за його життя,¹ до балів під час Великого постоу у голови другого департаменту С.Дуніна Карвицького² - ланки одного довгого, протяжністю в декілька десятиліть, ланцюга. Численні житомирські бали, карнавали, маскаради, казино, карти, феєрверки, аматорські театральні постановки, а також знамениті Бердичівські ярмарки з гучними балами та картярськими іграми /згадаймо роман Ю.Коженювського "Kollokacja", в російському перекладі "Аферист"/, зимові вояжі в Риж-Па - Малий Париж - Кременець³, лікування і прилучення до Європи, будь то Італія чи Германія, Франція чи Англія, нескінченні і численні візити до шляхетських будинків та маєтків - ось далеко не повний список програмних заходів, присутність на яких і влаштування складала обов'язкову частину життя волинського дворянства.

"Сяючі найбагатші доми на Волині того часу менше всього служили прикладом громадянам... Текло галасливе карнавальне життя на бальних паркетних підлогах, за бесідним столиком чи гральним столом... У протилежність володарюючій тут стихії. житомирській громадській

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

думці того часу надзвичайні варшавські новини були деякою мірою нелегкотравним сюрпризом", з гіркою згадує Ш.Аскеназі в "Історичних часах". Про епікурейську безтурботність трохи пізніших часів пише Е.Хеленіуш (Е.Івановський), досить-таки нетрадиційно передаючи дух і настрої початку століття: "Житомир завжди був галасливим і багатолюдним. З усієї Волині понаїхало багато народу для розваг і забав. У нас після кожної катастрофи і нової публічної поразки ще голоснішими бували звеселення. Житомирські карнавали 1832 і 1833 років були пишними і багато нових думів прибуло".⁵

Політичне життя початку минулого століття, суспільна думка, опозиція чи інакомислення розвивались на Волині повільно і ліниво. Декілька масонських лож - явище скоріше декоративне і провінційно-субкультурне. Проте одним з найважливіших мотивів, які штовхали передові верстви суспільства на початку XIX століття до участі в масонських ложах чи таємних патріотичних товариствах (окрім, звичайно ж, корисливих, а такі, безперечно, були!), думается, була романтична ідея, реалізація патріотичних поривів та ідеалів.

Політичне інакомислення виростало проте з провінційної глибинки і остаточно формувалося, звичайно ж, в центральних містах і перш за все в С.-Петербурзі, Варшаві, Києві і вже звідти, наскільки це було можливо, намагалось впливати на ту ж провінцію. Очевидно, тут, у масонстві, і слід бачити становлення політичних поглядів, вивчення азів політичної конспірації Густава Олізара (2 травня 1798⁶ - 2 січня 1865) - видатного: волинського і київського політичного і суспільного діяча, прекрасного літератора.

Спроба Густава Олізара організувати ще у 1817 р. разом з Г.Малаховським у північній столиці масонське товариство, коментувалась пізніше останнім, як юнацька забава, видумка для Г.Олізара, який бажав "під час перебування свого у С.-Петербурзі дізнатись про всі таємниці вищого масонства".⁷

Думається все-таки, що ця юнацька вигадка була тоді не тільки забавою. Документи цього таємного масонського товариства ретельно зберігались Г.Олізаром протягом довгого часу і зіграли з ним злий жарт десятиліття потому - у 1826 р. Повертаючись із Москви з виправдальним атестатом після слідства у справі декабристів, між Тулою і Орлом Г.Олізар згубив мішок з документами і знаками цієї масонської ложі, а також листами А.Фелінського⁸, за які він особливо непокоївся і ретельно збирав.

Сам Г.Олізар пізніше в "Мемуарах" побіжно прокоментував цей випадок, намагаючись не надавати йому особливого значення, але й недоговорюючи до кінця. Він, зокрема, пише: "Губернатор вичитав у патентах мое масонське ім'я, і з випадково невідірваної печаті слідчої комісії

Густав Олізар.

Малюнок М.Раєвського. 1821 р.

(в СІІБ - В.Є), зробив висновок, що я мав до неї пряме відношення, відправив у рапорті знову нещасний *corpus delicti** в ту ж комісію до С.Петербурга".

Як би до цієї події не ставився Г.Олізар, як би він її не коментував, як би не була вона на перший погляд вторинна чи малозначна, все ж було б досить цікаво дізнатись, що Г.Олізар був прийнятий до цього масонського товариства, що мало назву чи то Алхімед⁹, чи то Алквіада¹⁰, під іменем Вашингтона (sic!) і з гідністю лицаря-мечоносця, котрому доручалась організація комісії для заснування Єгипетських гір на Поділлі та Волині, і був призначений старійшиною цих гір.¹¹

Наскільки серйозним був цей "жарт", перевірити, на жаль, неможливо. Але, очевидно, як всяка значна подія, вона тяжіла до повторюваності, закріплюючи і формуючи тим самим тенденцію.

У березні 1818 р. ми зустрічаємося вже з Г.Олізаром в якості почесного члена¹² і майстром ступа київської ложі "Об'єднані слов'яни". Декабрист С.Г.Волконський в "Записках..." пізніше згадував про київську ложу, а також і про Г.Олізара, назвавши його Олівером¹³. Наскільки випадкове це ім'я у спогадах? Знаючи про їхні досить-таки дружні і тісні стосунки, Одівера-Олізара просто неможливо списати на забудькуватість автора! Можливо, Олівер - це друге (після Вашингтона) масонське ім'я Г.Олізара?! Чи не міститься в ньому натяк на політичні погляди київсько-волинського поміщика?! Чи не вбачається тут раптово аналогія з іменем республіканця Олівера Кромвеля, видатного англійського політичного лідера XVII століття?! Прагнення автора "Записок..." до історичної достовірності і педантичної деталізованості описуваних подій, про яку з повагою писали ще перші рецензенти книги спогадів; вони містять "точні, хоча часто різкі характеристики... сучасників"¹⁴, дозволяє сприймати ім'я Олівера не як результат недогляду чи друкарську помилку¹⁵, а як умисну аналогію.

Перше офіційне зіткнення Г.Олізара з царською адміністрацією відноситься до липня 1820 р., періоду виборів Волинського губернського предводителя дворянства. Цікаво, що діючими особами в житомирському конфлікті були самі поляки, які свою "правоту" і "силу" черпали, один - з царської служби, другий - з опори на ідеологію сарматизму і польську шляхту.

Конфлікт між Г.Олізаром і волинським губернатором з 1816 по 1824 рр. Б.К.Гижицьким відображає суть процесів, що відбувались тоді серед поляків не тільки і не стільки на Волині, скільки у взаємостосунках "нових" поляків, які поступили після розділів Речі Посполитої на царську службу, і тих, хто її підкреслено уникав, прагнучи зберегти моральну чистоту. Суть цієї тенденції для всього польського суспільства XIX ст. переконливо окреслив Л.Василевський: "Розділ древнього польського простору між трьома державами-завойовниками спровокував три осередки політико-культурного тяжіння польської інтелігенції. Це було передвістям подальшого процесу розділення поляків на три особливі групи, які поступово взаємно віддалялись, культурно наближаючись кожен раз з більшим бажанням до завойовників, наслідки чого і сьогодні бачимо ще у незалежній польській Державі."¹⁶

Тоді Г.Олізар потрапив в лещата взаємної нетерпимості двох співвітчизників-поляків - губернатора Б.Гижицького і віце-губернатора з 1818 по 1824 рр.

Ф.Платера, кожен з яких прагнув вилучити з перетягнення Г.Олізара, який балотувався на місце Волинського губернського предводителя дворянства,

Corpus delicti" (лат.) "тіло злочину"; в юриспруденції: речовий доказ.

на свою сторону політичні дивіденди.¹⁸

Утворена у 1814 році в Житомирі ложа "Розсіяної темноти", страждала тими ж недугами, що і все волинське суспільство. "Ложа, - констатують дослідники масонства, в тому числі і волинського, С.Малаховський, Лемницький, - пледа всілякі інтрижки, прагнучи, зокрема, розсварити усіма волинського губернатора Гижицького".¹⁹

Причини і хід міжусобних інтриг, що виникли, записав Я.Дуклан- Охотський визначивши головну причину конфлікту між членами ложи "Розсіяна темнота": "Інтриги житомирської ложи кипіли як зрушена бурхлива річка яку вже нікому не вдавалось стримати. Це було особливо згубно, тому що на чолі ложи були люди, позбавлені всякої шляхетності, котрі думали тільки про власну користь, власну грошову вигоду, яку давали безперервні внески на всілякі вигадані цілі. Густав Олізар з дружиною здавна були в тісні дружніх стосунках з Гижицькими: Олізар належав до Варшавської ложи тому в Житомирській бувати не хотів, нехтуючи також її venerablem таким як службовець пан і. Тоді в хід пішли інтрижки, аби посварити Олізарів з Гижицькими". І, забігаючи наперед, скажемо, що це їм вдалось!

Г.Олізар все-таки був вибраний тоді волинською шляхтою на місце губернського маршалка. Але губернатор не підтвердив виборів посилаючись на те, що кандидату не вистачило декількох тижнів до необхідного вікового цензу. Досить символічною у зв'язку з цим є відповідь Б.Гижицького на питання делегації громадян губернії, чому він не підтвердив

виборів одногласно вибраного кандидата. "Це я перед своїм імператором, а не перед ними свої дії пояснювати повинен",²⁰ - сухо коментував царський функціонер.

До 1820 р. ми не маємо конкретних відомостей про політичні акти російської репресивної машини по відношенню до Г.Олізара. Але вже у 1821 році такі факти історія зафіксувала у листуванні філоматів. Ф.Малевський, зокрема, в листі до А.Міцкевича повідомляв: "Молодий Олізар показав себе у Відні карбонарієм; імператор віддав його під нагляд поліції".²¹ Очевидно, це було першим в житті Г.Олізара нагадуванням про пильне око російського самодержавства.

Сьогодні важко, скоріше - практично неможливо, створити достатньо об'єктивний портрет політичних поглядів Г.Олізара. Будучи за характером, з однієї сторони, - людиною широкою і відкритою, про яку

з повагою писали К.Кожмян: "молодий, дотепний, обдарований жартівливий" або Ю.І.Крашевський: "Г.Олізар наймиліша людина на світі", з іншої, - досить замкнутий і скромний, про що свідчить хоча б те, що він у своїх мемуарах всього шість рядків приділив А.Міцкевичу і О.С.Пушкіну. Проте ми можемо спробувати уявити напрямок його думок і

політичних симпатій. А це вже не важко, якщо врахувати, що серед його добрих приятелів значаться імена А.Міцкевича і О.С.Пушкіна, М.Бестужева-Рюміна і С.Волконського, О.С.Грибоедова і Ю.І.Крашевського, Ю.Словацького і О. де Бальзака. Прочитують також висловлювання про Г.Олізара двох видатних вчених нашого століття, які, як мені здається, у декількох словах досить емко і яскраво характеризують його життєве кредо. Л.Госман: "Ставлення Г.Олізара до Росії і до російського суспільства характерне для польського патріота, земельні володіння якого знаходяться на російській території". З.Судольський: Г.Олізар "став живим символом правди, справжнім міцкевичевським Густавом".¹

Наступне із свідчень, що дійшли до нашого часу про політичний нагляд за Г.Олізаром, належить вже до і 823 року. С.С.Ланда у статті "Міцкевич напередодні повстання декабристів" опублікував уривки з донесення поліцейського Ф.Ф.Ертеля про існування у Києві, після заборони, масонської ложи, і що від "ної пішли інші галузі масонів, які продовжують мати свої збори", і що "за все літо 1823 року масонська братія збиралась у 4-ій частині м.Києва на Приварку в хуторі Бегичева, який там має хороший фруктовий сад". Серед масонів Ф.Ф. Ертель називає ім'я Г.Олізара, а також М.Орлова, М.М.Раєвського, О.В.Капніста, П.О.Муханова та ін."

Деякий час потому секретні донесення про неблагонадійність Г.Олізара, який шойно виїхав до Петербурга, випереджають бажання і вчинки останнього. 31 березня 1824 року екстра-поштою летить до столиці в канцелярію Військового міністерства черговий донос "Ставлення начальника головного штабу 1-ї армії до генерал-ад'ютанта барона Дібіча". Характер і стиль документу варті його цитування: "Милостивий государе барон Іван Іванович!

З екстра-поштою, що виходить цього дня, відправляється до Вашого превосходоельства відношення г. Головнокомандуючого армією зі списком знову викритих масонів, в числі яких перебуває Київський губернський маршалок граф Олізар.

Відомо, що він 28 цього березня проїхав тут до С.-Петербурга, я обов'язком вважаю повідомити ваше превосходительство, на той випадок, що, можливо, визнаєте корисним мати його в спостереженні або навіть взяти осторугу по пошуках його. На мою думку, якщо вони і залишаються в невідомості, що існування їх не виявлено, то вже одне перебування генерала Ертеля у Києві повинно було відродити в них побоювання, а по цьому легко бути може, що мета поїздки графа Олізара єсть та, щоб за посередництвом таємних зв'язків або членів своїх, в різних управліннях у С.-Петербурзі які можуть знаходитись, довідатись про наслідки поїздки генерала Ертеля і прагнути відвернути заходи, які проти цього прийматись будуть..."²⁵

С.С.Ланда, посилаючись на секретну справу "Про прибулого з Києва тамтешнього маршалка графа Олізара", продовжуючи ланцюг подій, повідомляє, що за час перебування Г.Олізара в Петербурзі з 10 квітня по 3 травня 1824 р. за ним було встановлено секретний нагляд,²⁶ причиною якого стало вже не тільки членство в масонських ложах, але й декілька його необережних висловлювань, про що сам Г.Олізар з властивою йому іронією пише в "Мемуарах", що нібито "під час недавнього минулих виборів, на яких я вдруге був вибраний на цю посаду, я проголошував підбурюючі патріотичні промови, загрозливі для публічного спокою."²⁷ Бажаючи з'ясувати причину царської немилості, що виникла за цим, Г.Олізар намагається добитись аудієнції у Олександра І, але отримує категоричну відмову і наказ терміново залишити Петербург. Що являла собою така

G. Olszar

публічна демонстрація імператорського незадоволення, думається, уявити нескладно. В ті часи це загрожувало не тільки припиненням службові кар'єри, але й політичною смертю.

Чутки про вільнодумство Г.Олізара щедро жили північну столицю. Генерал-ад'ютант П.Д.Кисельов по гарячих слідах писав 3 травня 1824 р. О.О.Закревському: "Поговорюють, що маршалка Київської губернії гр.Олізара вислали з міста за непристойні розмови".²⁸ На те, що ця подія отримала тоді надто широкий резонанс, вказує також донесення головнокомандуючого Литовським окремим корпусом начальнику головного штабу Його Імператорської Величності генерал-ад'ютанту барону І.І.Дібічу, зроблене майже два роки по тому, 17 січня 1826 р.: "Про Олізара: я мав невідгідне відносно способу мислення його донесення ще у 1824 році по нагоді проведених у Києві дворянських виборів. Про нього тоді вже всепідданіше доведено було до відома Його Імператорської Величності. Пізніше, як мені відомо, він, Олізар, був у С.-Петербурзі, але покійний Государ Імператор не побажав удостоїти допустити його перед лице своє, а генерал від артилерії граф Аракчєєв повідомив потім мені височайшу волю: продовжувати за ним нагляд, що в міру можливості і виконується, але після того нічого вартого замітки до мого відома про нього не доходило...". Аналогічне донесення зажадав О.А.Аракчєєв і від київського громадського губернатора І.Г.Ковальова, яке останнім було зроблене терміново. В ньому, зокрема, говорилось: "...проникнути повністю в справжній спосіб думок його досить складно"³⁰. Князь Трубецької, згадуючи про цей час на слідстві, свідчив 1 січня 1826 р., що "він [Олізар - В.Є.] тут [СПб - В.Є.] під підозрою, тому що занадто вільно говорить... Він через декілька днів після цього був висланий з Петербурга"³¹.

Таким чином, вже не тільки членство в масонській ложі, але й "непристойні" - не офіційно прийняті розмови, були приводом для жорстких санкцій і розповсюдження згубних чуток, здатних різко змінити долю людини, яка опинилася в жорнах авторитарного режиму. Тому не дивно, що Г.Олізар на той час відчував себе зламаним і приймає рішення добровільно відправитись у вигнання - Крим - тоді одне з малорозвинутих в економічному, соціальному, адміністративному і суспільному відношеннях місць Російської імперії, але, як виявилось, саме воно стало згодом улюбленим місцем російських польських письменників-вигнанців епохи романтизму (О.С.Пушкін А.Мішєвич та ін.), що шукали натхнення і спокою.

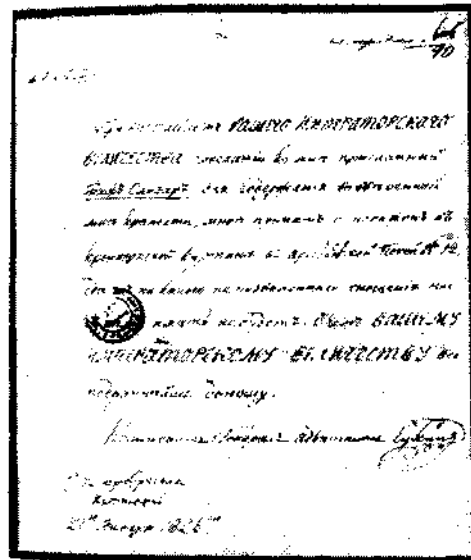
Переходячи до подій 1825-1826 рр. у житті Г.Олізара, необхідне уточнення: предметом аналізу в цій роботі є не сама участь Г.Олізара в декабристському русі і впливаючі з цього проблеми - це матеріал окремого дослідження, а письменник і влада, система тоталітарного стеження і донощитва, співвідношення офіційно дозволеного і офіційно небажаного, а також роль авторитарної влади в приватному житті художника слова. Життя і літературна спадщина Г.Олізара, талановитого літератора і впливового суспільного діяча російської периферії першої половини XIX століття - переконлива ілюстрація тотальної репресивної агресії на спробі інтелектуальної опозиції від центру і до самих околиць.

Як відомо, у будь-якій тоталітарній державі одне з провідних місць займають так звані тоталітарні (придворні) дійства і символи (присяги, клятви, мундири, візити, маніфестації і т.п.). По суті це є своєрідна вербалізація ментальності однодумності, єдиновладдя, чи, у всякому разі, приналежності до вибраних. Необхідно визначити, що тоталітарна культура завжди приділяла і приділяє такому феномену надзвичайно сувору, пильну увагу. Перенесення акценту з її змісту на її

нормальне вираження - тенденція, що нараховує тисячоліття в своєму функціонуванні. Подивимось тепер, як це робилось і яка приділялась цьому увага взимку 1825-1826 рр.

Після смерті Олександра I у кінці 1825 року - на початку 1826 таким найважливішим знаком відданості царю стала повсюдна присяга на вірність Миколі I. 3 січня 1826 р. старший ад'ютант головного штабу 1-ї Армії капітан Сотников доносив головнокомандуючому 1-ї Армії графу Ф. В.Сакєну, а той в свою чергу начальнику головного штабу Його Імператорської Величності, що в Києві виявляється участь громадської частини населення в змові, а сам губернський маршалок Г.Олізар бариться з присягою,-" оскільки по місту ходили чутки, що Москва не присягнула і що польським військам наказано приготуватися до вступу в Петербург.

З цього моменту у виконанні обряду починає грати вирішальну роль вже не стільки сам факт присяги, але і те, як вона була виконана. Через три дні,

6 січня, Київський громадський губернатор І.Г.Ковальов змушений був знову рапортувати головнокомандуючому армією, що "присягу на вірність Государю Імператору Миколаю Павловичу він (Г.Олізар - В.Є.) ще не виконав наскільки відомо тому, що виїхав з маєтку свого (Коростишева - В.Є.) ще до зборів для цього в повітовому містечку Радомислі всіх тамошніх поміщиків, але за виявленим ним бажанням присягнути тут, має бути приведений до такої присяги спільно з іншими поміщиками Київського повіту в призначений для цього термін 8 числа цього місяця".³⁴

Але і в наступний за цим час, тобто навіть вже після виконання Г.Олізаром присяги, донесення коменданта Петропавлівської фортеці генерал-ад'ютанта О.Я.Сукіна даному випадку - слідку імператору Олександру I про прийняття та комісію в Петербурзі, розміщеня в арештантському покої № 12 продовжує непокоїти питання, Кронверської куртини графа Густава Олізара. Київський губернський ЦДАР (Москва).Ф.48, оп.1, спр.31.-Л.90 маршалок присягав? Тому,

очевидно, не слід дивуватись, що навіть через три тижні після арешту продовжувалось опитування свідків, в тому числі і друзів, про те, як Г.Олізар виконав обряд. Так, зокрема, 6 лютого 1826 року було допитано підпоручика М.П.Бєсугужева-Рюміна, який завжди підтримував тісні і дружні стосунки з Г.Олізаром, на предмет: зволікав чи не зволікав Г.Олізар з прийняттям присяги? "Чи зволікав Олізар з прийняттям присяги, я не можу бути про це повідомленим", - відповідав один з керівників Васильківської управи.³³

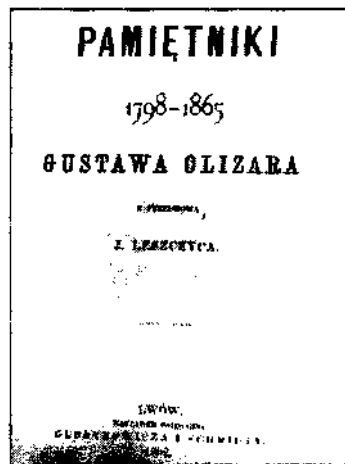
Наступним важливим компонентом самодержавного репресивного

нагляду було неодмінне бажання і, відповідно, його обов'язкове виконання, проникнути в творчу лабораторію художника слова. Формальну можливість такого пильнування надає, звичайно ж, слово написане. З цього моменту особливий інтерес стали викликати папери і архів поета-вільнодумця.

Головний військовий міністр О.І.Татишев, згідно волі Миколи I, 4 січня 1826 року видав наказ про арешт "колишнього Київського губернського маршалка графа Олізара з усіма належними йому паперами і про присилку як оних, так і його самого під благонадійним наглядом в С.-Петербург прямо до його Імператорської Величності". Наказ було негайно розіслано в найбільш імовірні місця можливого перебування губернського маршалка - Київському губернатору І.Г.Ковальову і Новоросійському генерал-губернатору і повноважному наміснику Бесарабської області М.С. Воронцову.

На отриманий 15 січня наказ І.Г.Ковальов звітував М.С.Воронцову стосовно родового маєтку розшукуваного: "Граф Олізар прибув нині до Києва тільки на контрактний час, а теперішнє проживання мав раніше тутешнього губернії Радомисльського повіту в м.Коростишеві; до для захоплення і там паперів його, які виявляться можуть, так, щоб ніхто з домашніх не мав часу для знищення їх, відряджені від мене зараз же після отримання відношення Вашого сиятельства два благонадійних чиновника, про наслідки дійств цих я буду мати щастя донести Його Імператорській Величності без найменшого зволікання, особисто з представленням при тому паперів, які в домі графа Олізара в маєтку його опиняться,"³⁷ і тоді ж О.І.Татишеву стосовно київського будинку: "Сього числа з нарочитим чиновником, відправляючи разом з ним відшуканого в Києві колишнього тутешнього губернського маршалка графа Олізара спільно з усіма виявленими по найсуворішому в квартирі його обшуку паперами, під наглядом титулярного радника, який знаходиться при мені з особливими дорученнями, Данилевського, при найпідданішому рапорті до Його Імператорської Величності обов'язком вважаю донести про це і Вашому Високопревосходительству."³⁸ Згодом Г.Олізар в "Мемуарах" з іронією згадував про обшук, що його здійснював поліцмейстер полковник Дуров в його київському будинку, і про той обід, який давав арештований своєму сатрапу.

І, нарешті, 21 січня І.Г.Ковальов знову доповідав О.І.Татишеву про результати обшуку: "Знайдені в домі колишнього тутешнього губернського маршалка поміщика графа Олізара в маєтку його, що знаходиться в Радомисльському повіті, по найсуворішому там відрядженими від мене чиновниками обшуку папери з попереднього огляду оних: ...маю честь донести,.. що в одному маєтку графа Олізара знаходиться особливо; збудований камінний архів, наповнений величезною кількістю древніх паперів і документів різного сорту, котрий аж до подальшого про оне повеління також запечатаний."³⁹

Підводячи підсумок тій частині тоталітарного обрядку, яка пов'язана з вилученням рукописної власності поета, слід звернути увагу на ті елементи дійства, як його аксесуари, серед яких терміновий арешт, найсуворіший обшук, захоплення і опечатування паперів архіва і, нарешті, вірнопідданче подальше чекання повеління. Логічна причинно-наслідкова розстановка його частин свідчить в даному випадку не стільки про звичність обряду; скільки про його тоталітарну, винищувальну спрямованість. На жаль, в цьому ланцюгу завжди відсутня одна логічна ланка, яка завжди в часі чомусь відчужена від першопричини - це повернення конфіскованого. Остаточно папери були повернені їх законному власнику тільки 29 квітня 1827 року.⁴⁰

І, нарешті, завершальна частина дійства авторитарного режиму, яка не має, однак, взагалі ніяких часових обмежень - секретний нагляд.

Як відомо, Г.Олізар 14 лютого 1826 року був звільнений з виправдальним атестатом з-під слідства в його рідні краї. І.Г.Ковальов 11 серпня 1826 р. питає О.І.Татишева: "чи можна виїздити Г.Олізару до маєтку його в Крим" і "чи можна допустити його вибрання на посаду предводителя губернського дворянства?" І тут же поспішає довести, що над Г.Олізаром вже встановлено таємний нагляд.⁴¹ В даному випадку не стільки дивне езуїтський характер питань, до цього, очевидно, в Російській імперії встигли звикнути, скільки прагнення випередити події, в даному випадку розпорядження Миколи I,

Могила Г.Олізара в Дрездені.

Фото 1913 року. Публікується і керувати нею.

яке офіційно відбудеться тільки 1 вересня, яким йому ж, І.Г.Ковальову буде велено щомісячно доносити про поведінку і спосіб думок Г.Олізара.⁴²

24 вересня О.І.Татишев доводить І.Г.Ковальову імператорський наказ, 11 листопада головний штаб повідомляє О.І.Татишеву, а той 22 листопада 1826 р. в свою чергу І.Г.Ковальову, що Г.Олізара "не можна вибрати в губернські маршалки на дворянських виборах, що мають відбутися, і не можна йому дозволити також з-під секретного нині над ним встановленого нагляду вирушити в маєток свій, що знаходиться в Криму, чи в інше будь-яке місце."⁴³

Пройшовши жорна імперського молоха, рідко кому вдавалося набути вже не стільки сили духу, скільки можливості зайняти хоч би колишнє становище в суспільстві. Після таких подій неминуче наступала політична смерть жертви. Однак пильне око продовжувало безперервно слідкувати

Коли в Польщі спалахнуло листопадове повстання 1831 р., пильне око імперського нагляду зразу прийняло превентивні заходи проти своїх можливих і потенційних противників. Особа Г.Олізара, без сумніву, належала до числа останніх. Його переконання були добре відомі не тільки властї імущим, але і його однодумцям. М.Валевська з Пжездецьких, зокрема, пише: "Патріотизм Олізара був так відомий, що коли спалахнуло повстання

1831 р., влада вислала його до Курська".⁴⁴ Г.Олізара було заарештовано у Кременці і відправлено на примусове проживання в глибину імперії, куди з ним у добровільне вигнання поїхала дружина. Не дивно, що, повернувшись у 1832 р., він зразу відіждить за кордон.

Сьогодні можна з абсолютною впевненістю сказати, що секретний нагляд за письменником продовжувався і після його повернення на батьківщину аж до останніх днів життя. В Державному архіві Житомирської області в "Описі секретних справ канцелярії губернатора за 1860 - 1865 рр." збереглась згадка про секретну справу, розпочату 22 лютого 1863 р., під № 30 "Про продовження нагляду за поміщиком графом Густавом Олізаром" на 8 листах (сама справа, на жаль, не збереглась)⁴⁵. Рік потому у "Відомості про осіб, які знаходяться під наглядом поліції Волинської губернії у 1862-1864 рр." у записі під № 59 читаємо: "Олізар Густав. 40 (років),⁴⁶ (нагляд) за розпорядженнями Г. Начальника губернії від 26 лютого 1864 року № 1513, з 27 лютого 1864 р. секретний нагляд без терміну, (проживає) в Житомирі без занять, (від казни утримання) не отримує, сімейство знаходиться при ньому, (атестація) в політичному відношенні неблагонадійний".

Проблема взаємостосунків письменника і влади, розглянута нами на прикладі життя Г.Олізара - літератора з оточення О.С.Пушкіна і А.Міцкевича, письменника, уточнимо, не першої величини в Російській імперії, але такого, що посідав одне з видатних місць в літературі Волині і Київщини першої половини ХІХ століття, являє собою характерний і типовий зразок тотального подавлення інакомислення. Як бачимо, для імперської держави де було і не має письменників першої чи другої величини, з центру чи периферії, росіянина чи поляка, православного чи католика. Існує лише соціально небезпечний художник, чій слово чи вчинок можуть послужити причиною порушення авторитарного благополуччя чи політичного спокою. Скалічене життя, підірване здоров'я, до кінця не реалізовані можливості - така ціна за вільно проголошене слово.

1. Andrzejowski A. *Ramoty* starego Detiuka o Wołyniu. Т.ІІ. - Wilno, 1921. -SS.70,84-90,97. *Czajkowski M.* Pisma. Powieści kochaackie i gawędy. Т.ІІІ. - Lipsk, 1863. S.164. *Karwicki J. Dunin. Skice obyczajny i historyczny.* - Warszawa, 1882.-55.104-105. *Rolle M.* Ateny Wołyńskie. - Lwów, 1898. -SS.140.195. 238-240.
2. Felińska E. *Pamiętniki z życia. Serya 2.* Т.ІІ. - Wilno, 1859.-S.S. 405-406.
3. Andrzejowski A., op.cit. - S.74. Felińska E., *Ibidem.* - S.393.
4. Askenazy S. *Wczasy historyczne.* Т.ІІ. - Warszawa, 1904.-SS.279-281.
5. *Heleniusz E. (Iwanowski E.). Wspomnienia lat minionych.* Т.ІІ. - Kraków, 1876. - S.445.
6. *Єршов В.О.* Из сторінок російсько-українсько-польських зв'язків. А.Фелінський і Г.Олізар на Україні// IX Республіканська славістична

* Колишнім Центральний державний архів Жовтневої революції.

конференція. Одеса. 1987. - С.7. *Єршов В.О.* Новые сведения о жизни и деятельности Г.Ф.Олизара на Украине //Stosunki kulturowo literackie polsko-wschodniosłowiańskie. - Rzeszów, 1995.-SS.104-105.

7. Центральний державний архів Росії. Москва (Далі ЦДАР).Ф.48, оп.1.спр.71.-Л.25.
8. *Pamiętniki G. Olizara.* - Lwów,1892.-S.268
9. *Pamiętniki G. Olizara, ibidem.* S.266.
10. ЦДАР.Ф.48, оп.1.спр.71.-Л.24.
11. Декабристы. Биографический справочник. - М.: 1988. - С.295. *Ланда С.С.* Мицкевич накануне восстания декабристов //Литература славянских народов. Вып.4. - М., 1959. - С.166. ЦДАР.Ф.48, оп.1.спр.71.-ЛЛ. 30-31.
12. Декабристы...,ibidem.С.295. ЦДАР.Ф.48, оп.1,спр.71.-Л.24.
13. Соколовская Т. К статье о киевских и полтавских масонах//Русский архив.Кн.11.-М.,1906.-С.609.
- 14.Записки С.Г. Болконского-декабриста-СПб.,1901.-

С.402

Исторический вестник. - №1. - СПб., 1902. - С.229.
16. *Иконников В.* По поводу записки С.Г.Волконского // Русский архив. Кн.2.- М.,1902. -С.265.

17. *Wasilewski L. Sprawy narodowościowe w teorii w* zyciu. - Warszawa. 1929.-S.13.

18. *Heleniusz E.*, op.cit., S.277. *Pamiętniki G. Olizara.* op.cit., SS.95-103.

Malachowski - Lempiski S. Wielka prowincjonalna loza wolynska //Rocznik wolynski. Т.ІІ. - Rowne, 1931. -S.105.

20. *Pamiętniki G. Olizara.* op.cit. - S.103.

Archiwum Filomatów.Cz. I. Korespondencja filomatów 1815-1823. Т.1. - S.175.

Гросман Л. Бальзак в России //Литературное наследство. Т.31-32 -М. 1937. -С.263.

Sudolski Z. Mickiewicz. - Warszawa. 1995. - S.177.

Ланда С.С. op. cit., S.167.

О киевских масонах //Русский архив. Кн.3. - М. 1906. -С.414-415.

Ланда С.С. op.cit. S.167-168.

Pamiętniki G. Olizara. op. cit. - S.144

Сборник императорского русского исторического общества.Т.78.-СПб., 1891.-С.139.

ЦДАР. Ф.48. оп. 1. спр.316. -Л. 18.

Центральний державний архів літератури та мистецтва. Москва (Далі ЦДАЛМ).Ф.2567. оп.1, спр.1400.-Л.238.

31. ЦДАР.Ф.48, оп.1.спр.421.-Л.24зв.

32. Olizar A. *Kronika rodziny Olizarów walczkiewiczów.* - Mexiko.1959.-S.77.

33.ЦДАР.Ф.48, оп.1.спр.71.-Л.2.

34.ЦДАР.Ф.48, оп.1,спрЛ6.-ЛЛ.41зв.-41

35.11ЦДАР.Ф.48.оп.1.спр71.-Л.63в.

36.ЦДАЛМ.Ф.2567,оп.1,спр.1400.-Л.235.

37.ЦДАЛ\1.Ф.2567,од1.ач>.1400.-Л.236.

38ДДАР.Ф.48, оп.1,спр.31.-ЛЛ.78-79.

39.ЦДАР.Ф.48.оп.1.шр.31.-ЛЛ.91-91

40.ЦДАР.Ф.48.оп.1,спр.294.-Л.164.

41. ЦДАР.Ф.48.оп.1.спр.71.- Л. 29.

42. ЦДАР. Ф.48. оп.1,спр. 32. -Л. 25.3Б.

43.ЦДАР.Ф.48.оп.1.спр.71.-Л.32зв.

44. *Walewska z Przez dieckich M. Polacy w Paryżu. Florencji a Drezni. Sylwetki i wspomnienia.* - Warszawa, 1930.-S.141.

45. Державний архів Житомирської області. Житомир (ДаліДАЖО).Ф.70. оп.1. спр.89. -Л.60.3В.

46. Вказаний вік Г.Олізара не відповідає дійсному. У 1864р.Г.Олізару було 66 років Пояснити вказану у справі цифру 40 - логічно не можливо. Інших Густавів Олізарів на той та інші часи в Житомирі, як і на всій Правобережній Україні не існувало. Це, зокрема, ішгаєрджує Еи... *Heleniusz. Listki wicbrem do Krakowa z Ukrainy przyniesione.* Т. 1. - Krakow,1901.-S.122. Можна лише припускати, що це описка канцеляриста.

47.ДАЖО.Ф.70.оп.1.спр.214.-ЛЛ.252зв.-253,

